МИЛЕНКО ПАНИЋ (Београд)

ТОПОНИМ *ЈЕРИХОН* У СВЕТЛУ АДАПТАЦИЈЕ ГРЧКИХ ПОЗАЈМЉЕНИЦА У СТАРОСЛОВЕНСКОМ ЈЕЗИКУ

Јерихон, древни град у Палестини, вероватно се најчешће доводи у везу с јерихонским трубама, а о њима се говори у Старом завету, у шестој глави Књиге Исуса Навина, где се описује израелско освајање Јерихона по изласку из Египта. Поред Књиге Исуса Навина, Јерихон се у Старом завету помиње и на другим местима: у књигама о царевима, књигама дневника, Јездриној, Немијиној, Књизи пророка Јеремије итд. У Књизи о судијама Јерихон се два пута назива атрибутивним именом „град палмов": *синови Кенеја таста Мојсијева изидоше из града палмова*... (1,16); ... *и изашавши* [цар моавски] *поби Израиља, и освојише град палмов* (3,13). Објашњење овог имена налазимо у Петој књизи Мојсијевој 34,3: *и показа му* [Мојсију] *Господ... долину под Јерихоном мјестом гдје има много палмових дрвета,* а такође и у Другој књизи дневника 28,15: ...*и доведоше их у Јерихон град гдје има много палама.*[1]

Што се тиче етимологије имена *Јерихон*, познато је да је оно хебрејског порекла, али се не зна тачно од које је речи изведено. Једни наводе именицу *jārēah „Месец"*, други пак *riha* „мирис", па би према томе Јерихон могао бити или „Месечев град" или „град мириса".[2] Речник старословенског језика ЧСАН као илустрацију за ово име наводи, између осталог, и пример из ћириличког споменика XIII века *Беседы на евангелие папы Григория Великого*, писаног у Русији, у коме се Јерихон помиње управо као „Месечев град": ерихонъ же лоуна сказаѣть сѧ.[3]

---

[1] Сви наводи из Старог завета су у преводу Ђуре Даничића.

[2] Уп. нпр.: *A Dictionary of the Bible*, dealing with its language, literature, and contents including the biblical theology, edited by James Hastings, vol. II, Edinburgh — New York 1900; *Dictionnaire de la Bible*, publié par F. Vigouroux, prêtre de Saint-Sulpice, III/2, Paris 1912; *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, neue Bearbeitung begonnen von Georg Wissowa, XVII, Stuttgart 1914.

[3] *Slovník jazyka staroslověnského* (ČSAV), Praha 1958- , s.v. *ijericha.*

У Новом завету Јерихон се помиње у синоптичким јеванђељима и једном у Посланици Јеврејима 11,30, где налазимо придев *јерихонски*. По Матеју, Исус у Јерихону исцељује два слепца, по Марку слепог Вартимеја, а по Луки анонимног јерихонског слепца. Исусова прича о милостивом Самарјанину у 10. глави Јеванђеља по Луки дешава се на путу између Јерихона и Јерусалима, а у истом јеванђељу описује се у 19. глави преобраћање јерихонског старешине цариничког Закхеја.

У старословенском језику име *Јерихон* посведочено је само у јеванђељским споменицима, дакле у Зографском, Маријином и Асемановом јеванђељу и у Савиној књизи, а јавља се само у два облика: генитиву и акузативу. Акузатив срећемо дванаест пута и он увек гласи (*vъ) jerichǫ* (једном *ijerichǫ* с иницијалим *i-*): ЗОГ. МАР. Мк 10,46; ЗОГ.МАР.АС.САВ. Лк 10,30; ЗОГ.МАР.АС.Лк 18,35 и Лк 19,1. Генитив налазимо укупно пет пута, од тога четири пута (*otъ) jerichona*, одн. *ijerichona*: МАР.АС. Мт 20,29; ЗОГ. МАР. Мк 10,46, и једном (*otъ*) *jerichy*: САВ. Мт 20,29.

У МАР. Мк 10, 46 читамо: *ischodęštu jemu otъ ijerichona*: грч. ἀπὸ Ἰεριχώ, док на истом месту у Зографском јеванђељу стоји: *ischodęštu jemu vъ jerichona.* Капитолина Ивановна Ходова примером из Маријиног јеванђеља илуструје генитив с предлогом *otъ,* а у загради наводи и конструкцију *vъ jerichona* из Зографског јеванђеља, али без икаквог коментара.[4] Лешек Мошињски, пак, примећује да је у реченици *ischodęštu jemu vъ jerichona* преписивач Зографског јеванђеља погрешно употребио предлог *vъ* уместо предлога *otъ*.[5] Констатацији Мошињског могло би се додати да је грешка по свој прилици настала тако што је писар предлог *vъ* из претходне реченице — *i pridǫ vъ jerichǫ* — механички поновио у следећој, а именицу оставио неизмењену.

Име *Јерихон* у старословенском језику је позајмљеница из грчког, тачније грчки хебраизам. Адаптација грчких позајмљеница на словенском терену захвалан је материјал за истраживање, јер покреће низ фонетских, морфолошких, дериватолошких и других питања. То се посебно односи на категорију nomina propria, у чијој се адаптацији запажа много више колебања и недоследности него код апелатива.[6]

Познати историчар из I века Јосиф Флавије у својим делима име *Јерихон* употребљава наизменично као Ἰεριχοῦς, ген. -οῦντος и Ἰεριχώ, ген. -οῦς, а тако, то јест као деклинабилна, наводи се ова именица и на другим местима.[7] Као Ἰεριχοῦς, –οῦντος мењале су се у грчком сугласничке –ντ– основе мушкога рода, а као Ἰεριχώ, –οῦς именице женског рода,

---

[4] К.И. Ходова, *Падежи с предлогами в старославянском языке*, Москва 1971, 104.

[5] L. Moszyński, *Język Kodeksu zografskiego.* Część I. Imię nazywające (rzeczownik), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, 156.

[6] Говорећи о позајмљеницама у Зографском јеванђељу, Л. Мошињски наводи да је код личних имена и етника могућност различитих адаптација реализована у 50% случајева, док се код апелатива колебање јавља само у 11,1% случајева. Уп. L. Moszyński, *нав. дело*, 71.

[7] Уп.: S. Senc, *Grčko-hrvatski rječnik za škole* (po Benseler-Kaegijevu grčko-njemačkom rječniku), Zagreb 1910, репринт 1988; *Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*, von Erwin Preuschen, vollständig neu bearbeitet von Walter Bauer, Gießen 1925[2]; F. Hommel, *Ethnologie und Geographie des alten Orients* (Handbuch der Altertumswissenschaft, 3, I/1), München 1926.

углавном женска лична имена, на -ώ (нпр. у старогрчком Σαπφώ, Γοργώ, Καλυψώ итд.). Узгред буди речено, као потоње именице мењало се у византијском грчком женско лично име Λητώ, од чијег је генитива Λητοῦς у Супрасаљском зборнику начињен старословенски номинатив *litus*.[8]

У Септуагинти име *Јерихон* је индеклинабилно и гласи Ἰεριχώ, а индеклинабилно је и у новозаветном грчком, где се јавља као Ἰεριχώ, одн. Ἰερειχώ.

Индеклинабилне именице, као што је познато, нису биле у старословенском језику радо виђени гости. Онима, које се понегде и јављају као непроменљиве, виза за улазак у старословенски деклинациони систем оверена је на другим местима, где се исте те именице мењају. Тако, на пример, поред акузатива *mana, pascha* налазимо и акузатив *manъnǫ, paschǫ*, генитив *paschy*, датив и локатив *pastě/pascě*. Посебан случај представљају примери *otъ kana galilejьsky, vъ kana galilejǫ* и *vъ kana galilejьstěji, vъ kana galileji*. Ту је индеклинабилна именица *kana*, али не и именица *galileja* или придев *galilejьskъ*, с којима се она редовно налази и који дају јасну морфолошку слику целе конструкције.[9] У сваком случају, можемо се само сложити са В. Погореловом који као битну карактеристику адаптације грчких позајмљеница у старословенском преводу јеванђеља истиче управо „стремление избегать употребления несклоняемых слов, которых так много в греческом тексте Евангелия и которые все получили те или другие формы склонения в славянском переводе".[10]

Као што смо видели, грчко индеклинабилно име Ἰεριχώ има у старословенском два облика: акузатив који увек гласи *jerichǫ* и генитив који има два лика: *jerichy* и *jerichona*. Савина књига је у погледу деклинације ове именице доследна, ако се уопште може говорити о доследности на основу цигло два примера: једном налазимо акузатив *jerichǫ* и једном генитив *jerichy*, дакле оба пута по *ā*-основама женског рода. Сасвим је разумљиво што В. Шчепкин у речнику овог споменика наводи номинатив *jericha*, једини који се на основу два поменута облика може реконструисати. У осталим трима јеванђељским споменицима акузатив је исти као и у Савиној књизи, али зато генитив гласи *jerichona*, по *ŏ*-основама мушког рода. За те споменике морамо претпоставити двојак номинатив: *jericha* f. и *jerichonъ* m., како се наводи и у Речнику старословенског језика Л. Садник и Р. Ајцетмилера.[11]

У грчком тексту јеванђеља уз именицу Ἰεριχώ јавља се на једном месту граматички члан у акузативу женског рода: τὴν Ἰεριχώ Лк 19,1. Погорелов претпоставља да је до замене женског мушким родом у генитиву *jerichona* могло доћи услед одсуства члана на датом месту у грчком тексту.[12] Грчкога члана, међутим, нема ни у 46. стиху десете главе Јеванђеља по Марку, где у Зографском и Маријином јеванђељу поред генитива (*otъ*) *jerichona*: грч. ἀπὸ Ἰεριχώ налазимо у непосредном суседству акузатив (*vъ*) *jerichǫ*: грч. εἰς Ἰεριχώ, а не **jerichonъ*, како бисмо, следећи Погореловљеву претпо-

[8] Уп.: Р. Јовићевић, *Лична имена у старословенском језику*, Београд 1985, 51-52.

[9] О индеклинабилним именицама у старословенском језику уп. нпр.: A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, Paris 1948, § 78.

[10] В. Погорелов, *Формы греческих слов в кирилло-мефодиевском переводе евангелия*, Byzantinoslavica, II, Praha 1930, 24.

[11] L. Sadnik und R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg 1955.

[12] В. Погорелов, *нав. дело*, 4.

ставку, могли очекивати. Члана уз именицу Ἰεριχώ у грчком тексту нема ни у акузативу у три случаја од могућа четири, па упркос томе одговарајући старословенски облик увек и непогрешиво гласи *jerichǫ*. Из овога би се дало закључити да присуство или одсуство граматичког члана у грчком тексту није, највероватније, имало никаквог утицаја на облик и род старословенске именице *jericha,* односно *jerichonъ*. Како онда објаснити колебање у роду и деклинацији ове именице у старословенском језику?

Поједине грчке речи, како истиче Погорелов, преузете су у оном облику у каквом су се на датом месту налазиле пред очима преводиоца, а не уопштавањем основе свих облика у којима се оне јављају. Ову тврдњу Погорелов илуструје примерима типа: Ἡρωδιάς = *irodija*, али Ἡρωδιάδος = *irodijady*, Μωσῆς =*mosi*, али Μωσέως = *mosea* итд.[13] Пример који овде такође налазимо, акузатив τὴν Ἰεριχώ = *vъ jerichǫ* према генитиву ἀπὸ Ἰεριχώ = *otъ ijerichona*, није најсрећније изабран, пошто код индеклинабилних именица не може ни бити говора о уопштавању основе. Облик *jerichǫ*, међутим, добар је и илустративан пример за преузимање речи у оном виду у којем се она јавља у грчком тексту. Другим речима, у акузативу *jerichǫ* немамо посла ни са морфолошком, а још мање деривационом адаптацијом, него је ту грчко ω једноставно супституисано словенским вокалом истога реда и квантитета, а то је био назал *ǫ*. Случај је хтео да у конкретном облику буде задовољен и морфолошки критеријум, јер је наставак *-ǫ* у акузативу једнине био не само могућ, него и сасвим обичан — имале су га све именице *ā*-основа.

Кад је реч о оваквом дословном начину адаптације грчких именица, питање је колико понекад има смисла реконструисати њихов старословенски номинатив и друге облике који нису потврђени. Тако, на пример, Речник старословенског језика ЧСАН за име *Јерихон* наводи три варијанте: *ijericha*, *-y* f., *jericho*, *-a* n. и *ijerichonъ*, *-a* m. У читавом корпусу којим се речник служи средњи род *jericho* јавља се само у Остромировом јеванђељу, и то само у акузативу. Ту је име Јерихона преузето обичном транслитерацијом, чак толико буквално да на крају стоји „омега", као и у грчкој речи. У истом споменику генитив гласи *ijerichona,* што поменути речник и региструје, а не **jericha* како бисмо иначе очекивали. Овакви изоловани облици добијени буквалним преношењем грчке речи у словенски текст стичу свој морфолошки идентитет тек када послуже као основа за настанак макар једног новог облика, тј. кад у игру уђе морфолошка адаптација. Не треба стога да нас чуди ни Јагићева опрезност у речнику Маријиног јеванђеља, где на једном месту као одредницу налазимо управо акузатив *jerichǫ, vъ jerichǫ,* а не номинатив **jericha*, док на другом месту према генитиву *ijerichona*, добијеном морфолошком адаптацијом, Јагић без колебања даје номинатив *ijerichonъ*.

Ослањањем на акузатив *jerichǫ,* дакле морфолошком адаптацијом, направљен је у Савиној књизи генитив *jerichy*. На исти начин, али очигледно по узору на друге именице, добијен је и генитив *jerichona* у другим споменицима. Мошињски сугерише, доста дискретно, да су за генитив *jerichona* као ослонац

[13] В. Погорелов, *нав. дело*, 24.

могле послужити грчке именице на -ων.[14] Многобројним именицама с номинативом на -ων и генитивом на -ωνος или -ονος, које су у грчком језику биле већином мушкога рода, у старословенском одговарају именице *ŏ*-основа мушког рода, добијене, по правилу, додавањем -*ъ* на грчку основу. У грчком се може наћи и понека индеклинабилна именица на -ων, али су и такве именице адаптиране на исти начин као и деклинабилне.

Које су то, дакле, именице на *-опъ* које налазимо у јеванђељима и које су могле послужити као образац за име *jerichonъ*? То су, најпре, могли бити топоними: *jeleonъ, jepъnopъ, sidonъ, vavilonъ, sionъ, zavülonъ*. Последња три имена, додуше, у јеванђељским споменицима срећемо у придевима *vavilonьskъ, sionovъ, zavülońь*, али је јасно да су они образовани од основе на *-on-* и суфикса *-ьskъ*, *-ovъ*, *-jь*. Затим, то су могли бити антропоними: *nasonъ, salmonъ, simonъ, solomonъ, sümeonъ* — опет наводимо само оне који су посведочени у тексту јеванђеља. И најзад, апелативи: *afedronъ, iģemonъ, ќenturionъ, leģeonъ, tektonъ, chitonъ*.

Као што видимо, број грчких позајмљеница на -опъ у јеванђељима није нипошто занемарљив. Претпоставка о њиховом утицају на име *jerichonъ*, према томе, може имати доста основа. Ако имамо у виду да се већина ових именица јавља у јеванђељском тексту више пута, а да су неке од њих, као лично име *simonъ*, чак веома фреквентне, онда та претпоставка још више добија на снази.

Адаптација имена *Јерихон* у старословенском језику показује да уклапање страних речи у граматички систем језика-примаоца понекад није нимало једноставно. Потврду за то наћи ћемо и на српскохрватском терену, где се под различитим утицајима: црквенословенским, латинским, италијанским итд. име *Јерихон* током векова јавља у разним облицима: *Јериха, Јерихон, Јерик / Хиерик, Јерико/Хиерико*.[15] О томе можда неком другом приликом.

Milenko PANIĆ

TOPONYM *JERIHON* (JERICHO) IN THE SENSE OF ADAPTATION OF GREEK LOANWORDS IN OLD CHURCH SLAVIC LANGUAGE

S u m m a r y

Greek indeclensionable noun Ἰεριχώ has got two forms in Old Church Slavic language: accusative case that is always worded like *jerichǫ* (12x) and genitive with two persons: *jerichona* (4x) and *jerichy* (1x). On the basis of these forms, there could be reconstructed a nominative case that is twofold: *jericha* (feminine gender) and *jerichonъ* (masculine gender). Accusative case *jerichǫ* originated substituting greek ω with Slavic nasal *ǫ*. On this accusative basis, it was constructed the genitive *jerichy*, while for the genitive *jerichona* there were taken as models Greek loanwords ending with *-опъ: jeleonъ, sidonъ, vavilonъ, simonъ, solomonъ, leģeonъ, chitonъ* and others.

[14] L. Moszyński, *нав. дело*, 84.

[15] Уп. разночтења овог топонима у споменицима српске редакције: Никола Родић - Гордана Јовановић, *Мирослављево јеванђеље* (критичко издање), Београд 1986; в. такође: *Rječnik JAZU*, s.v. *Jerihon, Jerik, Jeriko*.